

PANNENBERG POLÁNYIANIZMUSA: VÁLASZ JOHN APCZYNSKINAK

Kivonat. Noha John V. Apczynski hasznos analízist ad Wolfhart Pannenberg-ről és Polányi Mihályról, nem sikerül kimutatnia, hogy Pannenberg teológiája inkohérens. Apczynskival szemben fenntartom, hogy amikor Pannenberg számára fontosak a teológiai állítások, ennek nem külsődleges, hanem belső és központi szerepe van programjában. Másfelől ez a problémafelvetés nem közvetlenül alapul a személytelen megismerés jelenlegi kulturális dominanciáján, hanem az avval szembeni eltúlzott teológiai reakció ellenében válik fontossá. Polányinak úttörő szerepe volt a személytelen tudás kritikájában, de Pannenberg ítélete szerint a teológia túlságosan olcsón akarja felvállalni a tudást megalapozó hit polányiánus felmagasztalását. Pannenberg értékeli ugyan, hogy Polányi munkája relatíve igazolható, de maga arra tesz kísérletet, hogy újra tételje -- érdekes ellentétben Polányival és például Paul Tillich-hel -- a hit nyilvános, racionális struktúráját.

Noha John V. Apczynski professzor sok olyat ismer fel Wolfhart Pannenberg gondolataiban, ami egy polányiánus gondolkodásmód számára kedvező, fenntartja, hogy emellett Pannenberg feltevését a tudás megértéséről belső inkohérenca gyengíti. Az állítólagos inkohérenca az, hogy Pannenberg "személytelen, elméleti" állításokat követel meg, ugyanakkor pedig elismeri ezek "tökéletlenségét, és azt, hogy anticipációjuk egy még fel nem tárult valóság teljességére vonatkozik." Más szóval, "Pannenberg valójában elfogadja, hogy az igazság a jelentés teljességének előfeltételezett kontextusában válik ismertté" (ebben áll rokonsága Polányival); Apczynski szerint Pannenberg mégis "kizárja az ilyen igazságot a tulajdonképpeni tudás tartományából, és ezzel koncepciójában inadekváttá teszi rendszerét." [1]

"Az indokok, amelyek miatt Pannenberg személytelen kategóriákban akarja a tudást megfogalmazni," Apczynski meggyőződése szerint "saját rendszerén kívüliek." "Pannenberg rendkívül fontosnak tartja a kereszténység igazsága bizonyításának apologetikus feladatát, és szándékosan tartózkodik attól, hogy bizonyításában bármiféle szerepet tulajdonítson a 'hitnek' mint szubjektív tényezőnek." Ezt viszont, folytatja Apczynski, "világosan befolyásolja a személytelen tudáskereső jelenlegi kulturális dominanciája." [2]

Nem értem Apczynski ítéletét; azt, hogy amikor Pannenberg számára fontosak az "elméleti állítások" -- vagy, hadd mondjuk azt, hogy tágabban, a teológia elméleti verifikálhatósága -- ezzel kívül kerül saját rendszerén. Szerintem tisztán látható, hogy ennek a törekvésnek éppenséggel központi szerepe van Pannenberg programjában. Reméltem volna, hogy Apczynski elismeri ezt, ha félrevezetettnek találja is Pannenberg programját. De semmi esetre sem értek egyet Apczynski állításával, amely szerint Pannenberg törekvését (amelyet egyébként, úgy gondolom, nem lehet "apologetikusnak" nevezni, mert Pannenberg maga is kerüli ezt a szót túl szűk jelentése miatt) "befolyásolja a személytelen tudáskereső jelenlegi kulturális dominanciája." [3]

Polányi Mihály valóban a személytelen tudáseszmény kulturális dominanciája felé fordította figyelmét. Azaz Polányi elhatározta, hogy *megvilágítja és meghaladja az objektivitás hamis eszményét* -- melynek a kulturális előfeltételezések szerint az egzakt tudományok a példái --; egy olyan eszmét, amelynek pusztító következményei voltak (és még mindig vannak) az emberi integritásra nézve kultúránkban. Hasonló dolgok másokat is foglalkoztattak: Martin Bubert, Ferdinand Ebner, Karl Jasperst és Martin Heideggert. De a náluk egy nemzedékkel fiatalabb Pannenberg, aki Karl Barth teológiáján növesztette (vagy élesítette) oroszlánkörmeit, pont az ellenkező irányból lépett színre. Természetesen most az egész modern szituáció végzetesen függ a tudás technikai tárgyiasításától. De Pannenberg programját specifikusan az az eltúlzott reakció motiválja, amelyet a neo-ortodox és az egzisztencialista teológiában látott megjelenni a tárgyiasító tudás kulturális túlsúlyával szemben. Pannenberg az ellen lázadt fel, amit W. W. Bartley szinte ugyanabban az időben "az elkötelezettségbe való visszavonulás"-nak nevezett. Polányi és Pannenberg így, bár gondolatmenetük sokatmondóan párhuzamos, ellenkező irányból indult ki. Közös ellenfelek vannak a logikai és a nyelvészeti pozitivizmusban, a neo-ortodoxiában és az egzisztencializmus néhány formájában -- azaz bárhol, ahol a megismerés folytonossága két részre válik szét a hit és az értelem antitézisében. De míg Polányi az értelmet akarta otthonossá tenni a hit számára, addig Pannenberg a hitet akarta otthonossá tenni az értelem számára. Programja ezért, azt kell mondanom, csak dialektikusan kötődik -- másodfokon -- a személytelen tudáseszmény kulturális uralmához. *Közvetlenül* ahhoz a mértéktelen fideizmushoz kötődik, amely eluralkodóban van a teológiában és az egyházban, s amelyet Dietrich Bonhoeffer Barhtal kapcsolatban "a kinyilatkoztatás pozitivizmusa"-nak nevezett. Olyan szituáció következett be, amelyben a kutatók visszautasításra lelnek a keresztény bizonyágtételben, mivel az megköveteli a hit elfogadását a megismerés megmagyarázhatósága előtt és attól függetlenül. Pannenberg *ebben* a szituációban szánta el magát a kiigazításra.

Ezzel visszajutunk Apuczynski első vádjához Pannenberg teológiájával szemben, -- amelyet ő (Apczynski) sok tekintetben szintén csodál --, nevezetesen ahhoz a vádhoz, hogy Pannenberg feltevését inkoherecia gyengíti és ezért inadekvát, különösen abban a pontban, hogy *el akarja választani az elméleti alkotóelemet a megismerés személyes mátrixától*, s valójában (saját nagyívű meglátásaival inkonzisztens módon) ezt a személytelen alkotóelemet akarja a megismerés nélkülözhetetlen elemévé tenni, és ahhoz képest a hit horizontját nem veszi figyelembe. Bűnös-e Pannenberg abban, amivel vádolják? Személy szerint nem hiszem, még ha túlságosan is hangsúlyozza az értelem függetlenségét a kinyilatkoztatástól és a hittől.

Hadd mondjam el egyébként, hogy a bűnvádi eljárás során fontos, hogy gondosan szétválasszuk Pannenberg nézeteinek fejlődési szakaszait, és hogy meghatározó álláspontként a tárgyról tett legérettebb állítását használjuk fel - azaz főművét, a *Teológia és tudományfilozófiát*. Apczynski ezt nem mindig tette meg, és felvetném, hogy így megmagyarázható néhány olyan dolog, amit inkohereciának látott.

Tekintsünk át röviden néhány alapvető bizonyítékot.

A természettudományra vonatkozó kutatása során (amellyel kapcsolatban Apczynski maga is elfogadja,

hogy az elméleti alkotóelem állítólagos elválasztása "bizonyos mértékig plauzibilis") úgy látom, Pannenberg konzisztensen tudatában van annak, amit például Karl Popper hangsúlyozott az 1950-es évektől fogva: hogy "valamennyi megfigyelés olyan keretet vagy horizontot implicál, amelyet sohasem lehet kimerítően kifejteni -- mind a jelenlevő tények végtelensége, mind a történelem befejezetlensége miatt.[4] A napjainkban folyó vitákban közhellyé vált az, hogy -- Norwood R. Hanson kifejezésével élve - "valamennyi adat elmélettel terhelt".[5] Ez különösen az új fizikában vált elfogadottá. Szerintem Pannenberg teljesen tudatában van ennek és hangsúlyozza, ahogy csak kevesen teszik, azt a Hegel-maximát, amely szerint "az igazság az egészben van" - az egészben, amely a mi véges állapotunkban, ameddig csak a történelem tart, sohasem adott számunkra egészen. Tudásunk így, még a természettudományban is, provizórikus marad, és továbbra is ki van téve a felülvizsgálatnak, sőt még a Thomas Kuhn által leírt paradigmatváltásnak is.

Mindazonáltal Pannenberg, gondosan árnyalt tárgyalás mellett, helyesli Popper elképzelését a falszifikálhatóságról és programját a kognitív feltételezések nyitott kimenetelű teszteléséről mind a természettudományokban, mind a szellemtudományokban és a filozófiában. Pannenberg feltételezése szerint a teológia is tudomány abban az értelemben, hogy kognitív hipotéziseket állít fel (kiváltképpen Isten hipotézisét - a világ mindent-meghatározó alapjának hipotézisét), és fenntartja, hogy ezek a hipotézisek (provizórikusan és bizonyos határokon belül) ki vannak téve a falszifikációnak és a verifikációnak.

A szellemtudományok tárgyalása során Pannenberg arra törekszik, hogy az elméleti állításokat megvédje a kortárs hermeneutikai filozófiában és teológiában bekövetkező elértéktelenedésükkel szemben -- amelyet (a középső korszakából idézett) Heidegger és Gadamer bizonyos megállapításaival példáz. Heidegger mondja például a *Lét és időben*, hogy az állítás mint szemantikai struktúra utalásvonatkozásaiban már elválik attól a jelentéstől, amely számára a "gondoskodó megértésbe" való "(egzisztenciálisan) teljes beágyazottság" mátrixa.[6]

Ezzel a konstrukcióval szemben, valamint azzal szemben, ahogy azt Gadamer és mások felhasználják, Pannenberg megvédi a propozicionális objektivitás érvényességét mint "a világhoz való specifikus emberi viszony jellemző vonását".[7] Érvéleése szerint az emberi kommunikáció "előfeltételezi, hogy a kommunikáció tartalmát el lehet választani mind a beszélő, mind a hallgató szubjektív jellemvonásaitól; más szóval bizonyos szintű tárgyiasítás elegendő ahhoz, hogy lehetővé tegye a tartalom változatlan közlését." [8] Úgy gondolom, specifikusan ez az az álláspont, amely miatt Apczynski ellentétbe kerül Pannenberggel. Hadd foglalkozzunk vele ezért különleges gonddal.

Megjegyzendő először, hogy Pannenberg közvetlenül azzal folytatja, hogy megállapítja: Heideggernek valójában igaza van abban, "hogy valamennyi tétel része a 'teljes beágyazottság' utalási kereteinek, jelentése pedig ebben a teljességben gyökerezik." [9] Ebben természetesen mélységesen egyetért Polányival. Pannenberg itt Gadamer még ennél is polányiánusabb megfogalmazását is megerősíti, nevezetesen azt, hogy valamennyi tétel magában foglal "egy ki nem fejezett jelentéshorizontot". [10] Pannenberg szerint ez "meggyôző látásmód, messze ható következményekkel, de nem ütközik szükségszerűen a tárgyiasítás tényezőjével. Éppen az a nyelv egyik különlegessége, hogy a

beszéd folyamatban egyszerre használjuk azt, ami kifejezett és ami kifejezetlen, ami meghatározott és ami meghatározatlan." [11] Az Apczynski által felvetett kérdés az, hogy vajon inkohereciát alkot-e ez.

Hadd emeljek ki a szemügyre vétel céljából három, a kérdéshez tartozó sarkalatos kategóriát: az "elválasztható", a "személyes" és a "szubjektív" szavakat. Feltevésem szerint Pannenberg nem úgy érti ezeket a szavakat, ahogy Apczynski hallja őket.

Nézzük először az "elválasztható" szót. Apczynski számára a nyelv elméleti alkotóelemének "elkülöníthetősége" láthatóan azt jelenti, hogy - Pannenberg szemében - az teljesen elválik hallgatólagos mátrixától. Apczynski meggyőződése szerint Pannenbergnek azzal, hogy ezt visszavonja, önellentmondásba kell kerülnie. Úgy vélem azonban, hogy az "elválasztható" Pannenberg számára nem mindig jelenti elsősorban azt, hogy a szavak teljesen elválnak jelentésük mátrixától. Pannenberg azért vezeti be ezt a kategóriát, hogy meghatározza a kommunikáció lényegét. Talán nem ez a legjobb szó erre a célra; de hadd vezessen bennünket ez az - elég világosan látható - cél. A szavaknak megvan a hatalmuk arra, hogy fogalmakat közvetítsenek egyvalakitől mások felé, anélkül, hogy a beszélő vagy az író teljes emotív egyéniségét magukkal hordoznák. Képes voltam például teológiát tanulni Paul Tillich-től, anélkül, hogy tudtam volna azokról az idioszinkráziákról, amelyekről Tillich felesége számolt be később könyvében. [12] De ez nem jelenti azt, ahogy Pannenberg hangsúlyozza is, hogy a szavak jelentése független a közösen birtokolt jelentés tágabb mátrixától, amely egy kultúrát vagy egy hagyományt alkot.

Ugyanez áll a "személyes" és a "szubjektív" szavakra. Mindkettő inherensen kétértelmű, egymással párhuzamos módon. Jelenthetnek személyes szubjektivitást strukturális értelemben, azaz szembeállítva egy számítógép információkezelésével; vagy jelenthetik valaki idioszinkratikus egyéniségét. Amikor Pannenberg azt mondja, hogy az elméleti állítások nem foglalnak magukban szubjektív tényezőt, szerintem a két jelentés közül az utóbbit érti ezen, Apczynski viszont az előbbit hallja meg. Azaz Pannenberg szerint a kognitív elmélet "személytelen" abban az értelemben, hogy releváns módon megállapíthatom az ontológiai érvet akkor is, ha nem beszélek a hallgatóságnak privát félelmeimről és vágyaimról. Más szóval, sikeresen el tudok vonatkoztatni számos szeszélyemtől, ha nem is valamennyitől. De az objektivitás ilyen értelemben még mindig interperszonális, az emberre jellemző strukturális értelemben. Ez előfeltételezi a hagyományos szimbólumok és értékek közös mátrixát, amely nélkül az értelmes érvelés valójában lehetetlen volna. Ian Barbour általános megfogalmazása szerint a tudományepisztemológia fényében ma az objektivitás leginkább -- de egyszer mind legalább -- "interszubjektív bizonyíthatóságot" és "univerzális intencionalitást" jelent. [13] Anélkül, hogy pontosan ezeket a kifejezéseket használná, Pannenberg szerintem alapjában véve ezzel összhangban gondolkozik. Valójában már legelső publikációiban hangsúlyozta, hogy a racionalitás a közös hagyományban, valamint a történelem értelmének és végcéljának prolepsziszeiben gyökerezik.

Így hát nem értek egyet Apczynskival abban, hogy Pannenbergnek meg kell szabadulnia episztemológiája súlyos inkohereciájától. Úgy látom, hogy Pannenberg már eleve nagymértékben osztja Polányi meglátásait.

Abban azonban egyetértünk, hogy Pannenbergnek javára válhatott volna, ha felismerte és explicitebb módon hasznosította volna Polányi munkáit. A *Teológia és tudományfilozófiában*, ahogy Apczynski megjegyzi, csak nagyon röviden és nem kielégítően utal Polányira, elfogadva, hogy Gadamer "ki nem fejezett jelentéshorizontja" kapcsolódik ahhoz, ami Polányinál "a beszéd hallgatólagos együtthatója". [14] Polányi azonban -- így Pannenberg -- "nem különbözteti meg a jelentés értelmi struktúráinak kifejezhetetlenségét az olyan emocionális összetevőktől, mint a figyelem, a szenvedélyek és az elkötelezettségek." [15] Ez a megfigyelés csupán a *Személyes tudáson* alapul. Bármennyire elnagyolt és pontatlan, arra az igényre reflektál, amelyet maga Polányi is érzett: hogy a *Személyes tudásban* adott magyarázatot a hallgatólagos és az explicit jelentés közötti pontosabb különbségtétellel helyettesítse. [16]

Ugyanakkor már a *Személyes tudásban* megtörténik annak a szolgálatnak az elfogadása, amelyet a kritikus értelem nyújthat a hitnek és a teológiának. Ahogy azt sokan felismerték, Polányi itt szorosan kapcsolódik Tillich-hez. Tillichtől idézi azt az elvet, amely szerint "a kinyilatkoztatásról kapott tudásból nem következik tényszerű kijelentés." [17] Felmerül a kérdés, hogy egy ilyen állítás vezethet-e egyeseket arra, hogy azt higgyék, Polányi nem alkotott -- vagy nem alkotott ezután -- ontológiai utalású vallási szimbólumokat. Apczynski némiképp határozatlannak látszik ezzel kapcsolatban, bár meggyőződése szerint végül világosan az ontológiai utalás mellett foglal állást. Sietve teszem hozzá, hogy véleményem szerint bármely más nézet drasztikusan ellentétes volna Tillich szándékával, amellyel Polányi olyan világosan azonosul. Tillich szándéka, amelyet Polányi explicit módon megerősített, az, hogy a vallási szimbólumok túlmutatnak önmagukon az értelem mélységei és a lét alapja felé. Mondhatni, a lehető legnagyobb mértékben van "ontológiai" referenciájuk, jóllehet a lét vagy Isten alapja valójában nem fogható fel olyan ténynek, amelyről időben és térben megbizonyosodhatunk.

Hadd regisztráljam futólag azt a tényt, hogy ebben a kérdésben Pannenberg, Tillich és Polányi között teljes az egyetértés. Különösen lelkesen üdvözlöm ezt a relativisztikus pozitívizmusnak abban az áradatában, amellyel manapság szembekerülünk a vallási ismeretelméletben.

Pannenberg abban különbözik Tillichtől és Polányitól, hogy hangsúlyozza: az értelemnek nemcsak abban van szerepe, hogy kritikusan megtisztítja a hitet a hamis támaszoktól, s így tisztázza a vallás kérdését, hanem abban is, hogy pozitív érvelést hoz létre a hit mellett. Ez annak a megmutatásában áll, hogy a hit kognitív hipotézisei koherensek és ugyanakkor bármely ismert alternatívánál átfogóbb érvénnyel felelnek meg annak, hogy a tapasztalatokról átfogóbban adjanak számot. A három gondolkodó összehasonlítása félrevezető, mert Tillich a kérdést egy hármas vonatkoztatási keretben tételezi, amely a technikai értelmet, az ontológiai értelmet, és a hitet mint extázist vagy az értelem önmeghaladását foglalja magába; Pannenberg viszont általában egy kettős vonatkoztatási keret használ, egyaránt hangsúlyozva a teoretikus alkotóelemet és a jelentés ki nem fejezett horizontját. Prima facie ebben a tekintetben, az értelem és a hit mátrixának két pólusa miatt, Polányi inkább tekinthető első kezdeményezőnek, mint Pannenberg. De mikor Polányi specifikusan tárgyalja a vallási tudást, gyakran úgy tűnik, hogy -- anélkül, hogy bejelentené -- bevezet egy harmadik kategóriát, amely Tillich eksztatikus hitéhez hasonlít, mivel különbözik mind a megismerés lokalizálásától, mind a szokványos tudás hitre vonatkozó mátrixától.

Tillich és Polányi egyetértenek abban, hogy az eredeti vagy érvényes vallási szimbólumokat nem lehet tesztelni igazságuk vagy hamisságuk szerint, míg Pannenberg fenntartja, hogy alkalmasak erre. Ebben a tárgyban Apczynski láthatóan némiképp habozik: az egyik oldalon azt tartja, hogy a vallási szimbólumokat lehetséges tesztelni ilyen módon, a másikon viszont azt, hogy nem. [18] Szeretném felkérni arra, hogy ezt egy vita során világítsa meg jobban.

Mindenesetre ebben a tekintetben nincs abszolút ellentét még Tillich és Pannenberg között sem. Mindegyikük megpróbálja kimutatni, hogy az ő teológiai szimbólumrendszere jobban megfelel arra, hogy a lehető legtágabban értelmezze az emberi tapasztalatot. Mindketten felismerik, hogy a történelemben ez sohasem szerezhethet teljes verifikációt. De a tudomány -- a természettudomány és a társadalomtudomány -- alacsonyabb szintű tesztelése kritikailag eltávolíthatja (a Popper javasolta falszifikálással) a hagyományban elszaporodó babonákat. Mindebben, nagyjából véve, Polányi nemcsak Tillich-hel ért egyet, hanem Pannenberggel is. Hatékony analízisével Apczynski professzor hozzásegített ahhoz, hogy mindezt élesebben lássuk.

(Fordította: Jankovits László
Lektorálta: Gaál Botond)

JEGYZETEK

1. John W. Apczynski, *Az igazság a vallásban: Wolfhart Pannenberg teológiájának polányiánus értékelése*. Jelen kiadás, 51. o.
2. Uo.
3. Wolfhart Pannenberg, *Theology and the Philosophy of Science*. Philadelphia, Westminster Press, 1976. 370. o. és passim.
4. Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery*. (A tudományos felfedezés logikája.) 2. kiad. New York: Basic Books, 1968. 21-22. o. idézi Pannenberg, 37. o.
5. Norwood R. Hanson, *Patterns of Discovery*. (A felfedezés mintái.) Cambridge: Cambridge University Press, 1958. 18. o.
6. Martin Heidegger, *Being and Time*. Ford. John Macquarrie és Edward Robinson. New York, Harper & Row, 1962. 200-1. o. Idézi Pannenberg, 177. o. A magyar fordítás adatai: Martin Heidegger: *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Budapest: Gondolat, 1989. 302. o.
7. Uo. 179. o.

8. Uo.
 9. Uo.
 10. Uo.
 11. Uo.
 12. Hannah Tillich, *From Time to Time*. (Idôról idôre) New York, Stein and Day, 1973.
 13. Ian Barbour, *Issues in Science and Religion*.(Kérdések a tudományban és a vallásban.) Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1966. 183. o.
 14. Pannenberg, 217. o. jegyz.
 15. Uo.
 16. Michael Polanyi, *Personal Knowledge*. New York, Harper & Row, Harper Torchbooks, 1964. 283. o. jegyz.
 17. Uo.
 18. Id. Apczynski, jelen kiadás.
-

Polanyiana 6. évfolyam, 1. szám, 1997, 75-81. o.

<http://www.kfki.hu/chemonet/polanyi/>

<http://www.ch.bme.hu/chemonet/polanyi/>

[Vissza a tartalomjegyzékhez](#)